

LENKIJOS ŽVALGYBOS VEIKSMAI TARPUKARIO LIETUVOJE

Doc. dr. Pranas Janauskas

Tomasz Gajownik. *Tajny front niewypowiedzianej wojny. Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921-1939.* Warszawa, 2010, 400 p.

Ilgą laiką tyrėjai nagrinėdami Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus veiklą kaimyninėse šalyse susidurdavo su labai didelėmis kliūtimis. Mat, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, vokiečiai, užėmę Varšuvą, surado ir į Berlyną išsivežė dokumentus, susijusius su Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus veikla, o kai Raudonoji armija užėmė Berlyną, ši medžiaga buvo pervežta į Maskvą ir dabar ten yra saugoma¹. Kita II skyriaus medžiaga, likusi Lenkijoje², iki 2001 m. rugsėjo mėn. nebuvo archyvuota ir dėl šios priežasties buvo neprieinama tyrėjams. Todėl iki šios datos paskelbti darbai apie Lenkijos žvalgybos veiksmus tarpukariu, ypač jeigu juose nebuvo panaudota Maskvoje saugoma medžiaga, Lenkijos istorikų (ypač karo) vertinami gana skeptiškai...³ T. Gajowniko monografija šiai darbų kategorijai nepriklauso ne tiek dėl pasirodymo metų, kiek dėl naudotų šaltinių. Autorius padirbėjo Lietuvos centriniame valstybės archyve Vilniuje ir nauja medžiaga gerokai papildė surinktus šaltinius.

Tiesa, tai, kaip pristatomi archyviniai šaltiniai ir lietuviška lektūra, rodo, kad lietuvių kalba autoriui dar kelia nemažai problemų... Literatūros sąrašė matome A. Anušausko, R. Čepo, N. Kairiūkštytės, M. Kuodžio,

¹ Šiuo metu šie dokumentai yra saugomi Rusijos valstybiniame kariniame archyve Maskvoje (Российский государственный военный архив).

² Ji yra Centriniame kariniame archyve Varšuvoje (Centralne archiwum Wojskowie w Warszawie – Rembertowie).

³ Pvz., Pepłoński A. Wywiad polski na ZSRR 1921–1939, Warszawa, 1996.

J. Vaičenonio, G. Vilkelio, A. Zubrecko, V. Žalio darbus. Neabejotinai Lietuvos autorių tyrimų galima pasigesti ir Lenkijos istorikui papriekaištauti, kad jis nepanaudojo kitų lietuvių tyrėjų įžvalgų, bet galbūt būtų prasmingiau pasidžiaugti tuo, kad, regis, praėjo tie laikai, kai kolegos iš Lenkijos, rašydami lietuviška tematika, buvo linkę neįtraukti Lietuvos istorikų darbų...

Pirmajame darbo skyriuje T. Gajownikas pristato centrinių ir vietos Lenkijos žvalgybos organų struktūrą ir veiklos kryptis Lietuvoje (p. 25–94). Žvalgybos genezės ištakas autorius įžiūri nuo POW kūrimosi lenkiškose ir lietuviškose žemėse, t. y. nuo 1914 m. (p. 26). Sunkus laikotarpis lenkų žvalgybai buvo 1920 m. viduryje, kai imta rengtis L. Želigovskio „maištui“. Tuo metu reikėjo įvertinti Lietuvos ginkluotųjų pajėgų skaičių. Ir Lenkijos žvalgyba jį įvertino – du kartus padidino, negu faktiškai buvo. Autoriaus nuomone, Lietuvos žvalgyba taip pat nebuvo labai įžvalgi siekdama perprasti priešiškos pusės užmačius (p. 40). *Kvazi* valstybės – o tokia buvo „Vidurio Lietuva“ – sukūrimas, taikos sutarties Rygoje pasirašymas rodė, kad Lenkijos karinėse struktūrose ir kariuomenėje vyksta pertvarka pagal taikos meto reikalavimus, todėl ir karinei žvalgybai 1921 m. buvo svarbus struktūrinių reorganizacijų laikotarpis. Lenkijos šnipinėjimo Lietuvoje centru tapo Vilniaus skyrius, čia buvo sutelkti dideli tiek žmogiškieji, tiek finansiniai ištekliai. Visai Lenkijos karinei žvalgybai Lietuvos teritorijoje vadovavo Lenkijos karo atašė Latvijoje. Monografijos autorius įtikinamai parodo, kad šias pareigas ėjęs pplk. Stanisławas Kara (1927 09 15–1931 06 30) labai gražiai bendravo, net bičiuliavosi su Lietuvos karo atašė plk. Baliu Giedraičiu. Vyras vienas kitam jautė didelę simpatiją, dažnokai pasikalbėdavo prie taurelės.

Daug rūpesčių lenkų žvalgybininkams kildavo, kai reikėdavo verbuoti agentus iš vietos žmonių. Autorius pabrėžia, kad Antrosios Lenkijos Respublikos rytinių žemių gyventojai – ukrainiečiai, gudai – lenkus laikė savotiškais okupantais, o svarbiausia nesantaikos su lietuviais priežastis buvo Vilniaus ir Vilniaus krašto problema (p. 74). Todėl neretai, kai vietos gyventojai nesutikdavo iš ideologinių paskatų dirbti lenkų žvalgybai, tekdavo pasinaudoti jų sunkia materialine padėtimi ir tiesiog pasiūlyti pinigų (p. 85). Šis „argumentas“ buvo veiksmingesnis už bet kokius įtikinėjimus.

Antrajame monografijos skyriuje istorikas rašo apie Lenkijos karinės

žvalgybos veiksmus Lietuvos Respublikos teritorijoje (p. 94–166). Daugiausia dėmesio skiriama Kaunui. Jame labiausiai lenkus domino pokyčiai Lietuvos karininkijos korpuse (p. 98). Tam turėjo pasitarnauti ir bandymas „įterpti“ savo agentus į Lietuvos valstybines struktūras. Ypač buvo domimasi Krašto apsaugos, Vidaus reikalų ir Užsienio reikalų ministerijomis. Vertindamas žvalgybos galimybes užverbuoti vietos lenkų, autorius pastebi, kad jų laikysenai įtakos (neigiamos) turėjo ir nepavykęs POW maištas, ypač tai, kad Lietuvos valdžiai žinias perdavė Lenkijos kariuomenės II skyriaus funkcionierius Petras Vrubliauskas (Piotr Wróblewski). Ši aplinkybė Lietuvoje pagimdė lenkų nepasitikėjimą ir gailėstį (p. 100). Lenkų žvalgyba savo veiklą Lietuvoje suaktyvino po 1927 m. Mat faktas, kad žvalgyba neperdavė jokių duomenų apie 1926 m. gruodį rengiamus įvykius Kaune, Varšuvoje buvo traktuojamas kaip didelė nesėkmė. Autorius pažymi, kad Lietuvos slaptosios tarnybos daug pasiekė kovodamos su lenkų žvalgybininkais, priešingai negu kelios dešimtys lenkų žvalgybininkų, kurių darbo sąlygos ypač pablogėjo suaktyvėjus lietuviavimo procesui, kai lenkų šnipams, nemokantiems lietuvių kalbos, veikti Lietuvoje tapo ypač sunku (p. 95). Didžiausia nesėkmė ištiko XX a. 3-iojo dešimtmečio viduryje, kai Vilniaus skyriaus vadovas Rišardas Gżybovskis (Ryszard Grzybowski) pabėgo į Lietuvą ir iš esmės sužlugdė visą lenkų žvalgybos ardomąjį darbą (p. 131).

XX a. 4-ąjį dešimtmetį Lenkijos žvalgybos veikla Lietuvoje iš esmės keičiasi. Nuo paprasto dokumentų išgavimo, šnipinėjimo pereinama prie informacijos apdorojimo. Konceptijos pokyčius lėmė tai, kad Lenkijos žvalgybos Vilniaus skyrius gaudavo visą spaudą, išeinančią Lietuvoje (įskaitant Klaipėdos kraštą), ir ši spauda buvo atidžiai analizuojama (p. 158). Tiesa, autorius šiek tiek netikslus, kai iškelia hipotezę, kad vienas iš nedaugelio lenkų žvalgybininkų, kuris lietuvių nebuvo atskleistas ir apie kurio veiklą Lietuvos saugumo organai nieko nežinojo, buvo Liudvikas Hrinčevičius (Ludwig Hryniewicz) (p. 163). Iš tikrųjų Lietuvos karo žvalgybai tai nebuvo jokia paslaptis⁴. Autorius atkreipia dėmesį į itin svarbią Lenkijos žvalgybos Lietuvoje nesėkmę tarpukario laikotarpiu – jai nepavyko prasiskverbti į Lietuvos diplomatų ratą ir Lietuvos užsienio

⁴ **Anušauskas A.** Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius, 1998, p. 248–249.

reikalų ministerijos paslaptys liko neišaiškintos (p. 164–165).

Didžiausia trečiosios knygos dalies „Kova su Lietuvos žvalgyba“ apimtis (p. 166–255). Pristatydamas Lietuvos specialiąsias tarnybas, T. Gajownikas įtikinamai parodo, kad jose dirbo kompetentingi, neretai užsienyje aukštuosius karybos mokslus baigę darbuotojai (p. 166–189). Nemažai dėmesio autorius skiria Lietuvos žvalgybos organizacinių struktūrų pokyčiams. Šią studiją skaityti gana malonu ir dėl to, kad savi per daug negražinami, „nelakuojami“, o priešai per skaudžiai nemušami. Tiesa, pradedi šiek tiek abejoti autoriumi, kai jis P. Vrubliausko (Daukanto) pasiryžimą pereiti į lietuvių pusę siekia paaiškinti tik tariamomis M. Kubiliūtės vilionėmis (p. 204), o M. Biržišką apibūdina kaip „užkietėjusį fanatiką, pasiruošusį visomis įmanomomis priemonėmis atplėšti Vilnių nuo Lenkijos ir įtraukti į Lietuvos valstybės sudėtį“ (p. 219). Susidaro įspūdis, kad Vilnijos krašto lietuvių organizacijos (Lietuvių laikinasis komitetas, lietuvių švietimo draugija „Rytas“, Lietuvių šv. Kazimiero draugija ir kt.) *a priori* buvo svarbūs įrankiai Lietuvos žvalgybos rankose (p. 219–224). Šiame skyriuje aptariamas Lietuvos žvalgybos bendradarbiavimas su specialiosiomis Sovietų Rusijos ir Vokietijos tarnybomis (p. 231–240), įdomiai nupiešti keliolikos žmonių portretai (p. 240–254).

Monografiją užbaigia Lenkijos žvalgybos veiklos prieš Lietuvos Respubliką efektyvumo vertinimai (p. 255–318). Lenkijos istorikas ne kartą darbe parodo, kad Lenkijos žvalgyba daugiausia dėmesio skyrė Lietuvos ginkluotosioms pajėgoms. Lenkijos žvalgybininkai siekė susipažinti ne tik su atskirais Lietuvos kariniais vienetais, kuo daugiau sužinoti apie jų ginkluotę, mokymus, dydį, bet ir surinkti pakankamai žinių apie svarbiausius specialistus, dirbančius Kariuomenės štabe, Krašto apsaugos ministerijoje. Išlikusi archyvinė medžiaga neleidžia atsakyti į klausimą, kiek giliai jiems pavyko prasiskverbti, sužinoti apie Lietuvos kariškių kuriamus mobilizacijos galimo karinio konflikto su Lenkija atveju planus. Kaip vieną didžiausių lenkų žvalgybininkų darbo spragų T. Gajownikas nurodo jų nesugebėjimą surinkti medžiagos apie Lietuvos užsienio politikos paslaptis. Autorius labai aiškiai išsako mintį, kad politinė konsteliacija, kuri susidarė Vidurio ir Rytų Europoje 3-iojo dešimtmečio pradžioje, kai išryškėjo politinis ir karinis bolševikinės Rusijos (Sovietų Sąjungos) ir Vokietijos (Veimaro respublikos) aljansas, buvo ir to meto

Lenkijos valstybės veiklos padarinys.

Baigiant recenziją galima paminėti ir kelis smulkesnius dalykus. Władisław Wielhorski (Władysław Wielhorski) nėra buvęs Lietuvos Seimo nariu (p. 260) ir tai rodo, kad Krzysztofo Buchowskio darbą⁵ reikėjo skaityti atidžiau. Suprasti J. Budrio-Polovinsko elgseną galbūt galėjo padėti jo atsiminimai⁶. Autoriaus pažintį su lietuviška lektūra galima vadinti epizodine, fragmentiška, bet jo pastangos sveikintinos. Šioje gana didelėje knygoje skaitytojas ras dokumentų faksimilių, Lenkijos ir Lietuvos žvalgybininkų nuotraukų, žemėlapių. Kita vertus, Lietuvos skaitytojas nepastebės nieko, kas jį įžeistų ar užgautų. Suprantama, kartais vieną ar kitą faktą galima interpretuoti kitaip nei autorius, bet, recenzento nuomone, T. Gajownikas stengėsi būti objektyvus Lietuvos atžvilgiu ir jam tai pavyko. Jei recenzento užduotį suprasime pirmiausia kaip siekį skaitytojui parodyti, ką jis ras recenzuojamoje knygoje, ar verta ją skaityti, tai šiuo atveju derėtų pasakyti – tikrai verta. Išversta į lietuvių kalbą ši knyga neabejotinai sulauktų ne vien istorikų dėmesio.

⁵ **Buchowski K.** Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940. Białystok, 1999.

⁶ **Budrys J.** Atsiminimai. Kontržvalgyba Lietuvoje. Brooklyn, 1967; fot. leidimas, Vilnius, 1991.